

اهمیت و لزوم مشارکت روستائیان در اجرای طرح‌های عمرانی روستایی

(مطالعه موردی: پروژه‌های آبیاری دره شهر)

مهتاب نظری^{۱*}، مالک داراب‌زاد^۲، سیده مریم طاهری^۳، فرشاد نظری^۴

^۱ کارشناسی ارشد مهندسی منابع طبیعی - محیط‌زیست - ارزیابی و آمایش سرزمین

^۲ کارشناسی ارشد زراعت - رئیس اداره تعاونی روستایی شهرستان دره شهر

^۳ کارشناسی کشاورزی - مدیرعامل شرکت تعاونی روستایی زنان ام‌البنین

^۴ دانشجوی کارشناسی مهندسی نفت - مهندسی بهره‌برداری از منابع نفت - دانشگاه آزاد اسلامی - واحد

ماه شهر

mahtab.nazari2014@gmail.com*

چکیده

امروزه توجه ویژه‌ای به ظرفیت‌سازی و ایجاد زیرساخت‌های اجتماعی در طرح‌های منابع آب شده و بهره‌برداران را به عنوان عوامل انسانی پروژه‌ها ارزش و اهمیت ویژه‌ای قائل شده‌اند، لذا مشارکت فعالانه بهره‌برداران در تمامی مراحل اجرای طرح‌ها و ظرفیت‌سازی در بخش‌های خصوصی و تعاونی‌ها به منظور مدیریت طرح‌های منابع آب مورد توجه قرار گرفته است. مشارکت مردم در قالب سازمان‌های اجتماعی نظیر تعاونی‌ها یا تشکل‌ها می‌تواند نیل به اهداف توسعه پایدار را تضمین نماید. مهمترین دغدغه و مشکل فراروی طرح‌های توسعه منابع آب، عدم برنامه‌ریزی و لحاظ نمودن چگونگی بهره‌برداری و نگرش به افق آینده این طرح‌ها بوده است. با توجه به اینکه هزینه اجرایی شبکه‌های آبیاری به خصوص آبیاری تحت فشار بسیار بالا می‌باشد و بدون جلب مشارکت کشاورزان اجرای طرح‌ها به کندی صورت می‌گیرد اقدام به تشکیل تعاونی کشاورزی متشکل از بهره‌برداران در منطقه گردید تا با استفاده از ساز و کار بند ط ماده ۱۷ قانون برنامه چهارم توسعه، تعاونی‌های ایجاد شده عهده‌دار کار گردند. در این پروژه با استفاده از برنامه چهارم توسعه، ضعف ناشی از عملکرد برنامه‌های دوم و سوم توسعه پوشش و به بیان سیاست‌گذاری جدید در روند جلب مشارکت مردمی می‌پردازد خط مشی‌ها و راهکارهای نوین تدوین و سازمان آب منطقه‌ای و جهاد کشاورزی فقط نقش دستگاه نظارت عالی طرح را عهده‌دار گردیده و شرکت تعاونی ایجاد شده متشکل از روستائیان بهره‌بردار، بدلیل نقش کارفرمایی که ایفا می‌کند مشکلات موجود بر سر راه پروژه‌های مشابه قبلی را مرتفع نموده و باعث صرفه‌جویی در هزینه و زمان در اجرا و بهره‌برداری پروژه می‌گردد. از دستاوردهای مهم این رویکرد می‌توان به تحقق اصل ۴۴ قانون اساسی و دستیابی به چشم انداز سند توسعه در افق آینده این طرح‌ها و شکوفایی و آبادانی مناطق روستایی محل اجرای پروژه‌ها اشاره نمود.

کلید واژه‌ها: مشارکت، شرکت تعاونی روستایی، برنامه چهارم توسعه، اصل ۴۴ قانون اساسی

مقدمه

موضوع مشارکت از موضوعات پر اهمیت و ویژه در توسعه و برنامه‌ریزی جوامع روستایی است. روستاها به عنوان یکی از بخش‌های مولد، حیاتی و خودکفای کشور که بیش از ۳۰٪ جمعیت را در خود جای داده است. در جهت اجرای سیاست گسترش مشارکت مردم در برنامه‌های توسعه، می‌تواند نقش موثر و بسزایی داشته باشد. و به دلیل بسترها و قابلیت‌هایی که در محیط روستایی وجود دارد، توانایی تشکیل و سازماندهی نهادهای مردمی در زمینه‌ها و موضوعات متعددی را داراست. شرکت‌های تعاونی روستایی به عنوان نهادهایی که حقوق بهره‌برداران را در بخش روستایی و کشاورزی اداره و مدیریت می‌کنند، ابزار بسیار مؤثری برای ارتباط مستقیم با دستگاه‌های دولتی مرتبط در این بخش‌ها به حساب می‌آیند و می‌توانند آنها را مجاب به پاسخگویی نیازهای روستاییان در این بخش نمایند، و موجب افزایش کارایی و راندمان مدیریت دولت در بخش توسعه روستایی شوند. یا ایجاد چنین شکل‌های مردمی در روستاها در حقیقت به مفهوم نهادینه نمودن مردم سالاری، واگذاری کار به مردم، کاهش هزینه‌ها و مسئولیت‌های دولت در برابر مدیریت روستاها و جلب مشارکت‌های مردمی در فعالیت‌های عمرانی و توسعه‌ای روستاها می‌شود. لذا ضروری است با آسیب‌شناسی ساختار و عملکرد این شکل‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها و نقاط ضعف و قوت آنها را شناسایی نموده با یک حرکت نظام‌مند در ایجاد و گسترش شکل‌های مردمی در سطح روستاها با توجه به نیازها و ضرورت‌های هر روستا به حمایت و تشویق عملی اقدام گردد.

مدیریت مشارکتی آبیاری به عنوان یک رهیافت جهانی برای بهره‌برداری پایدار از تأسیسات و منابع آبی، وارد کشور نیز گردیده و از این رهگذر مقامات ارشد بخش، اجرای این رهیافت را به عنوان یک ضرورت مورد تأیید و تأکید قرار داده‌اند (حیدریان، ۱۳۸۳). کشاورزان نیز اصلی‌ترین عامل در مدیریت مصرف آب و تولید فرآورده‌های کشاورزی جهت دستیابی به توسعه محسوب می‌شوند و هر فرآیند و اقدامی که در شبکه‌های آبیاری و زهکشی بدون توجه به تأثیر و نقش کشاورزی انجام می‌شود (World bank, 2006). بازدهی کافی و مطلوب نخواهد داشت از آنجایی که مدیریت شبکه‌های آبیاری و زهکشی از سه طریق بخش عمومی یا دولتی، بخش خصوصی و انجمن‌های آب‌بران امکان‌پذیر می‌باشد (نجفی، ۱۳۷۸). بنابراین ایجاد تعاونی‌های آب‌بران از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در این عرصه برخوردار است.

مشارکت دارای اهدافی است که بدون لحاظ کردن آنها احتمال می‌رود به مبحثی بی‌فایده بدل گردد. توانمندسازی بهره‌برداران و ظرفیت‌سازی در میان آنها، افزایش ثمربخشی طرح، بهبود کارآیی آن، استفاده از تجارب جامعه محلی و دانش کارشناسان دولت و در نهایت تقسیم هزینه پروژه میان مجریان و بهره‌برداران از جمله اهداف مشارکت است. یک طرح مشارکتی زمانی سودمند خواهد بود که با توجه به همه این اهداف اجرا شود و در مرحله مطالعه تا زمان بهره‌برداری به همه این موارد توجه کافی صورت گیرد. بنابراین مشارکت مردم در قالب تشکلهای منسجم می‌تواند به پایداری مدیریت آبیاری و توسعه شبکه‌ها در مناطق روستایی کمک نماید.

مشارکت و پایداری اقتصاد روستایی

مطالعات انجام یافته در خصوص تحلیل رابطه بین مشارکت و توسعه پایدار روستایی بسیار محدود است و بیشتر مطالعات نیز به پروژه‌های مساله محور اختصاص یافته است. همچنین مشارکت‌های مردمی را در بسیاری از موارد به گروه‌های ویژه، مثل تصمیم‌سازان و به مدیران شرکت‌ها محدود کرده‌اند (Cai & etal, 2009: 8911). روش‌های مشارکتی برای پروژه‌های توسعه، توسعه جامعه محور، تمرکززدا و مبتنی بر رهیافت‌های محلی گسترش یافته است. مشارکت منجر به بکارگیری مکانیسم‌هایی شده است که پاسخ مطمئن‌تری به نیازهای مردم می‌دهد. این مکانیسم‌ها خط مشی‌های پیچیده‌ای از اقتصاد خانوار با ابعاد تولیدی، بهبود رفاه از طریق انباشت سرمایه (زمین، مهارت‌ها و زیر ساخت‌ها) یا چهارچوب قیمت‌گذاری، تحقیق و توسعه کشاورزی، سیاست‌های بازاری و دسترسی به اعتبارات ارائه داده است (Zezza & etal, 2009: 1298).

با توجه به این واقعیت که امروزه پارادایم مسلط توسعه روستایی از نوع مشارکت و ارتباط است، می‌توان گفت که توانمندسازی در زمینه مشارکت افراد یکی از ارکان اساسی مدیریت و توسعه روستایی است و باید از طریق افزایش انتخاب، گسترش فرصت‌ها و ظرفیت‌های بالقوه فردی و گروهی، تصمیم‌گیری دموکراتیک و توانمندسازی مردم به منظور تصمیم‌گیری برای شکل‌دهی و مدیریت فضای زیست خود بدان توجه شود (افتخاری، ۱۳۸۳). مشارکت مشروط به برابری و آزادی انسانهاست یعنی فرصت مناسب و کافی برای همه مردم جهت دسترسی به منابع، همچنین مشارکت جزئی از حقوق مدنی انسانهاست و بیش از هر چیز نیازمند آگاهی و اقدام آگاهانه انسانهاست و اجبار و تحمیل در آن وجود

ندارد، از آنجا که نقش شوراهای اسلامی روستاها در مدیریت روستایی ایران متأثر از اتخاذ راهبرد مشارکت مردم در روند توسعه است و مشارکت را می‌توان طریقی جهت افزایش و توزیع مجدد فرصت‌های شرکت جستن در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و همیاری در توسعه و بهره‌مندی از ثمرات آن تعریف کرد (اوکلی و مارسدن، ۱۳۶۸).

امروزه موضوع مشارکت‌های مردمی، ماهیت آن، سازوکارهای اجرایی و کیفیت بهره‌گیری از آن، جزئی جدا نشدنی در ادبیات توسعه شده است. ضرورت توجه به این امر از آنجا ناشی گردید که بسیاری از تجربه‌های گذشته در مناطق مختلف به ویژه در روستاها حاکی از آن بود که عدم دخالت مردم در فرآیند برنامه‌ها موجب شد که مردم به طرح‌های اجرا شده تعلق خاطر نداشته باشند. این مسئله در درازمدت، زمینه شکست این گونه طرح‌ها را فراهم آورد (حیاتی، ۱۳۸۷). مشارکت مردم در روند توسعه نزد صاحب‌نظران از چنان اعتباری برخوردار است که بعضاً توسعه را معادل مشارکت دانسته و یا مشارکت را وسیله و هدف توسعه ذکر کرده‌اند (خدری، ۱۳۸۳). در حقیقت مردم هم وسیله توسعه و هم هدف آن می‌باشند. طرح‌های توسعه روستایی هم از لحاظ ماهیت طرح‌ها و هم محدودیت امکانات و منابع دولتی، نیازمند مشارکت مردم در تمامی ابعاد هستند. مشارکت در حکم ابزاری برای گسترش و توزیع دوباره فرصت‌ها با هدف اتخاذ تصمیم‌های گروهی، همیاری در توسعه و بهره‌مندی همگانی از فوائد آن است. این مشارکت می‌تواند در تمامی مراحل مختلف تصمیم‌گیری، اجرا، بهره‌برداری، تقسیم منافع و ارزیابی وجود داشته باشد. لذا می‌باید با اتخاذ تدابیر ویژه امکان مشارکت گسترده مردم را در فرآیند توسعه روستایی فراهم آورد. مدیریت مشارکتی آبیاری به عنوان یک رهیافت جهانی برای بهره‌برداری پایدار از تأسیسات و منابع آبی، وارد کشور نیز گردیده و از این رهگذر مقامات ارشد بخش، اجرای این رهیافت را به عنوان یک ضرورت مورد تأیید و تأکید قراردادده‌اند (حیدریان، ۱۳۸۳). کشاورزان نیز اصلی‌ترین عامل در مدیریت مصرف آب و تولید فرآورده‌های کشاورزی جهت دستیابی به توسعه محسوب می‌شوند و هر فرآیند و اقدامی که در شبکه‌های آبیاری و زهکشی بدون توجه به تأثیر و نقش کشاورزی انجام می‌شود، بازدهی کافی و مطلوب نخواهد داشت (World bank, 2006). استفاده بهینه از منابع آب یکی از برنامه‌های مهم اقتصادی، اجتماعی کشور می‌باشد که مشارکت‌های مردمی مهمترین وسیله برای تحقق به سیاست‌های فوق به حساب می‌آید. مواد قانونی در برنامه‌های توسعه، گامی در این جهت است که هدف از آن مشارکت مردم در طرح‌های توسعه منابع آب به ویژه احداث شبکه‌های آبیاری و زهکشی و نیز بهره‌برداری از پتانسیل مشارکتی کشاورزان در اجرا و بهره‌برداری و نگهداری

از این طرح‌هاست. به طور کلی ضرورت‌ها و دلایل مشارکت مردم در مدیریت منابع آب به شرح ذیل خلاصه شده است:

تمرکز زدایی: با مشارکت مردم در مدیریت منابع آب موجب توانمندسازی کشاورزان، امکان مدیریت مطلوب محلی شده و کشاورز خود را شریک در طرح دانسته و مدیریت می‌کند (Duram and Brown, 1999).

ابعاد اجتماعی: هدف از توسعه اجتماعی پیدا کردن راههایی برای سامان‌دهی برنامه‌های خودیاری و در اختیار قرار دادن تکنیک‌هایی برای تضمین کار گروهی می‌باشد (Bogati, 1996).

پایداری: مدیریت پایدار منابع آب و خاک، مستلزم ایجاد بسترهای مناسب بر اساس شرایط طبیعی، اقتصادی و اجتماعی می‌باشد که پیش نیاز تأمین این موارد، آشنایی با اصول توسعه پایدار است. توسعه پایدار نیز با مصرف بهینه و پایدار از منابع و با مشارکت گسترده مردم تداوم می‌یابد.

ابعاد اقتصادی و مالی: به منظور اجرای اثربخش مدیریت حوزه‌های آبخیز، به یک ترکیب مناسب مشارکت‌های مردمی، اعتبارات مالی، نیروی انسانی، فرهنگ و منابع سازمانی نیاز دارد (Hernandes, 1995).

نقش مشارکت روستائیان و سازمان‌های مردم نهاد در طرح‌ها

مشارکت در نواحی روستایی به مفهوم ساماندهی رابطه متقابل انسان روستایی با محیط جغرافیایی یا بهره‌وری بهینه در سطوح مختلف تولید کشاورزی می‌باشد. این مهم در گذشته از طریق نظام‌های همکاری گروهی در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و تولید کشاورزی انجام گرفته است. امروزه نیز برای دستیابی به یک فرآیند توسعه درون‌زا، متکی به خود و پایدار روستایی، بازنگری به سازماندهی همکاری در نواحی روستایی، که ریشه در فرهنگ جغرافیایی این سرزمین دارند، اجتناب ناپذیر است. همچنین، مشارکت در مفهوم دقیق خود، به معنای توزیع مجدد قدرت اقتصادی و سیاسی به نفع تهیدستان روستایی که کنار گذاشته شده‌اند، می‌باشد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲). در همین راستا سند چشم‌انداز کشور نیز سیاست‌های کلی برنامه چهارم که نخستین برنامه از برنامه‌های دوران بیست ساله است اهداف ذیل را دنبال می‌کند:

-رفع محرومیت‌ها به ویژه محرومیت در مناطق روستایی کشور

-هویت بخشی به سیمای روستا

-ایجاد ساز و کار مناسب برای رشد بهره‌وری عوامل تولید

-ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر با تقویت زیرساخت‌های مناسب تولید و تنوع بخشی و گسترش فعالیت‌های تکمیلی به ویژه صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین

بنابراین هر گونه طرح و پروژه‌ای که برای روستاها برنامه‌ریزی می‌شود باید با مشارکت روستائیان صورت گیرد. مشارکت مردم روستایی صرفاً مشارکت در اجرا نمی‌باشد، بلکه تمام مراحل آن را در بر می‌گیرد. بر این اساس مشارکت مورد نظر تنها به دوره طراحی برنامه مربوط نمی‌شود، بلکه همه مراحل مطالعات، هدف‌گذاری، سیاست‌گذاری، ارزیابی، تأمین منابع، اجرا، نظارت و ارزشیابی و بهره‌برداری را در بر می‌گیرد.

تجربیات در برخی از کشورها نشان داده است که اگر برنامه‌ریزی جوامع روستایی بدون مشارکت مردم در نظر گرفته شود منجر به توسعه هدفمند و پایدار نخواهد شد. بنابراین استفاده از توسعه مشارکتی اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. توسعه مشارکتی نیز وجود یک سازمان یا نهاد مشارکتی را می‌طلبد. تا مردم را برای مشارکت و حضورشان در آن جامعه متشکل و انسجام نماید. یکی از این سازمان‌ها، تعاونی‌ها هستند. از فعالیت‌های مهم تعاونی‌ها، حفظ، ایجاد و پایداری مشارکت مردم در تمامی امور روستایی است اگر روستاییان به علت عدم مشارکت، از انجام کارها و امور مربوط به روستا صرف نظر کنند این موضوع باعث می‌شود که طرح‌ها و برنامه‌های دستگاه‌های اجرایی و دولت یا اجرا نشود و یا به کندی اجرا شود. با تشکیل این تعاونی‌ها دستیابی به اهداف ذیل میسر خواهد بود:

-افزایش بهره‌وری عوامل تولید

-ایجاد امور اجرائی و توسعه فعالیت‌های زیر بنائی

-افزایش مشارکت بهره‌برداران در اجرای برنامه‌های توسعه

-تأمین و توزیع نهاده‌های مورد نیاز بهره‌برداران

-کاهش ضایعات محصولات کشاورزی

-قیمت‌گذاری خدمات و محصولات

-کاهش تصدی‌گری دولت

-تغییر نقش دولت از مالکیت و مدیریت مستقیم بنگاه‌ها به سیاست‌گذاری و هدایت و نظارت

برفعالیت‌های عمومی

-توانمندسازی بخش‌های خصوصی و تعاونی در اقتصاد و حمایت از آنها
-کاهش هزینه‌های تولید و افزایش درآمد و رفاه بهره‌برداران بخش و روستائیان

اهداف ایجاد تشکل‌های آب‌بران در روستاها

در انتخاب قواعد اصولی هدف‌گذاری در ایجاد تشکل‌های آب‌بران به منظور به مشارکت گرفتن کشاورزان در مدیریت آبیاری صرفاً نمی‌توان و نباید از زاویه دید اداری و سازمانی به مسئله نگاه کرد. بلکه می‌باید از انگیزه‌های مردم، واکنش‌های آنان، نیازها و تمایلات مردمی که در معرض تغییر خواهند بود شناخت علمی و همه‌جانبه پیدا نمود. زیرا هر طرحی که برای جلب مشارکت داشته باشیم اگر استقلال اقتصادی روستایی و مالکیت فردی او را به مخاطره بیندازد و نیازهای روستایی نباشد، اگر منافع او و افراد همکاری کننده را تأمین نکنند و اگر نظم فکری و رابطه ذهنی و عملی اشیاء و موضوعات را زیر سؤال برده و یا از بین ببرد و بجای آن نظم فکری جدیدی را نتواند جایگزین کند بدون تردید با شکست روبرو خواهد شد (توتاخانه و همکاران، ۱۳۸۷).

هدف از ایجاد انجمن‌های آب‌بران، فراهم نمودن سازوکارهای لازم جهت افزایش مشارکت کشاورزان در تصمیم‌گیری‌ها و مدیریت آب کشاورزی است
چرا که این تشکل‌ها براساس سازماندهی بهره‌برداران در چارچوبی قانونی ایجاد می‌گردند تا بتوانند از طریق آنها مدیریت، احداث، بهره‌برداری، توسعه و نگهداری از شبکه‌های آبیاری و زهکشی را به گونه‌ای اثر بخش و سازنده در دست گیرند (Shrama, 2002). بنابراین هدف اصلی از ایجاد تشکل‌های آب‌بران آن است که از طریق یک فرایند مشارکتی که در آن کشاورزان در تصمیم‌گیری‌های مدیریتی مربوط به آب آبیاری اراضی نقش اساسی را ایفا می‌کنند از آب موجود و در دسترس استفاده بهینه بعمل آید. به این فرایند مشارکتی اغلب مدیریت مشارکتی آبیاری اطلاق می‌شود. در زیر به اهداف مهم ایجاد تعاونی‌های آب‌بران اشاره می‌شود:

-بهبود میزان مشارکت کشاورزان و تسریع در بهره‌برداری از پروژه‌ها در مناطق روستایی
-کاهش تصدیی‌گری دولت در امر توسعه طرح‌های آبیاری و زهکشی و ایجاد بسترهای مناسب برای واگذاری امور دولتی به تعاونی‌های آب‌بران
-حفظ و نگهداری تأسیسات آبرسانی و بهبود الگوی مصرف

-سهم نمودن مردم در کلیه مراحل تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، ساخت و اجرا و بهره‌برداری از شبکه‌ها
واگذاری کار به بخش خصوصی در راستای نیل به اهداف اصل ۴۴ قانون اساسی
-هدایت و آموزش مستمر بهره‌برداران
-بوجود آمدن امکان مشارکت مالی و فکری بهره‌برداران در امر ایجاد اشتغال و بهره‌برداری از منابع آب و خاک
-امکان ایجاد اشتغال پایدار به جهت امکان تعامل بهره‌برداران برای بالا بردن استفاده از توانمندی‌ها و خلاقیت‌ها
-بوجود آمدن هماهنگی و همدلی در میان بهره‌برداران که بی شک نقش موثری در موفقیت طرح‌ها دارد
-امکان نظارت و حمایت و هدایت تعاونی‌های آب‌بران در مراحل مختلف و پایین آوردن ریسک در سرمایه‌گذاری بعمل آمده و استفاده بهینه از آن.
-ترسیم افق روشنی از آینده کشاورزی و رونق اقتصادی بهره‌برداران
-بهره‌وری مناسب و استفاده بهینه از آب به عنوان یک کالای مهم و اساسی و تنوع در الگوی کشت منطقه
-ایجاد حس مالکیت تأسیسات و شبکه‌های آبیاری در بهره‌برداران
-حل مشکل معارضین با استفاده از سهم نمودن آنان در طرح به عنوان کارفرما در قالب شرکت تعاونی که در صورت توقف و تأخیر در اجرا مسئولیت مالی و افزایش هزینه‌ها به عهده آنان خواهد بود
-دادن فرصت به بخش خصوصی جهت بروز استعدادهای نهفته و خارق‌العاده در این بخش
-متمرکزسازی ارائه خدمات کشاورزی و آب در قالب تشکل

اهداف و سازوکار قانونی مشارکت مردم در پروژه‌های آبیاری و احداث شبکه‌های آبیاری تحت فشار اراضی کشاورزی شهرستان دره‌شهر

با هدف توسعه در روستاهای این شهرستان، ایستگاه پمپاژ چمژاب- ارمو توسط سازمان جهاد کشاورزی دره‌شهر پیشنهاد و مورد تصویب قرار گرفت. از آنجایی که هزینه اجرایی شبکه‌های آبیاری به خصوص آبیاری تحت فشار بسیار بالا می‌باشد و در صورت طولانی شدن مدت اجرا توجیه اقتصادی نخواهد داشت و با عنایت به این موضوع که بدون جلب مشارکت کشاورزان اجرای طرح‌ها به کندی صورت می‌گیرد اقدام به تشکیل تعاونی کشاورزی متشکل از بهره‌برداران بنام های تعاونی تولیدی روستایی

گردید تا با استفاده از ساز و کار بند ط ماده ۱۷ قانون برنامه چهارم توسعه تعاونی های ایجاد شده عهده دار کار گردند. بر اساس بند ط ماده ۱۷ قانون برنامه چهارم با ایجاد شرکت های تعاونی متشکل از کشاورزان بهره بردار طرح ، ضمن شناسایی کشاورزان و برگزاری جلسات توجیهی با آنان و ترغیب آنها به مشارکت در طرح ها، زمینه عقد قرارداد مشارکت مردمی بین کشاورزان و بانک عامل (بانک کشاورزی) را فراهم آورده تا بانک به میزان ۳۰ درصد از منابع داخلی خود ۷۰ درصد سهم تخصیصی وزارت نیرو، اعتبار مورد نیاز احداث پروژه را در اختیار سازمان جهاد کشاورزی دره شهر، قرار دهد.

در مجموع اهداف جلب مشارکت مردم در پروژه های یاد شده عبارتند از:

- واگذاری کار به بخش خصوصی در راستای نیل به اهداف
- اصل ۴۴ قانون اساسی ترسیم افق روشنی از آینده کشاورزی و رونق اقتصادی بهره برداران
- کاهش هزینه های سازمان و تعیین تکلیف بهره برداری از طرح
- آبادانی و اشتغال زایی در منطقه با ایجاد شرکت تعاونی
- متشکل از بهره برداران آینده طرح
- بهره وری مناسب و استفاده بهینه از آب به عنوان یک کالای مهم و اساسی و تنوع در الگوی کشت منطقه
- انتقال مدیریت بهره برداری و به حداقل رساندن تعهدات سازمان با دادن اختیارات بیشتر به شرکت تعاونی طرح
- ایجاد حس مالکیت تاسیسات و شبکه های آبیاری در بهره برداران
- تسریع در زمان اجرای پروژه با استفاده از اهرم قانونی قرارداد مقطوع با پیمانکار
- آموزش بهره برداری و نگهداری از تاسیسات در حین اجرای طرح توسط مشاور به نمایندگان کارفرما
- حل مشکل معارضین با استفاده از سهم نمودن آنان در طرح به عنوان کارفرما در قالب شرکت تعاونی که در صورت توقف و تاخیر در اجرا مسئولیت مالی و افزایش هزینه ها به عهده آنان خواهد بود.
- دادن فرصت به بخش خصوصی جهت بروز استعداد های نهفته و خارق العاده در این بخش

نحوه مدیریت و شیوه کار در پروژه:

مدیریت طرح در زمان سازندگی (احداث) طرح به عهده جهاد کشاورزی خواهد بود. بهره‌برداری از طرح نیز به عهده شرکت‌های تعاونی متشکل از روستائیان مربوط خواهد بود. در زمان ساخت آموزش‌های لازم در مورد نحوه نگهداری و بهره‌برداری از طرح توسط شرکت مهندسی مشاور به مدیران شرکت تعاونی داده خواهد شد تا در پایان دوران سازندگی (احداث) مدیران شرکت تعاونی توانایی اداره طرح را کسب کرده باشند

وسائل کار در این پروژه عبارتند از:

جلب مشارکت کشاورزان و ایجاد تشکل‌های آب بران انتخاب تشکلهای ایجاد شده به عنوان کارفرمای پروژه ساخت و ساز شبکه‌های آبیاری مدرن با نظارت تشکل‌های آب بران واگذاری کار به مردم (در راستای اصل ۴۴ قانون اساسی).

مراحل و فرآیند انجام کار در رویکرد نوین مشارکت

با ایجاد شرکت‌های تعاونی متشکل از کشاورزان بهره‌بردار طرح، ضمن شناسایی کشاورزان و برگزاری جلسات توجیهی با آنان و ترغیب آنها به مشارکت در طرح‌ها، زمینه عقد قرارداد مشارکت مردمی بین کشاورزان و بانک عامل را فراهم آورده تا بانک، اعتبار مورد نیاز احداث پروژه را در اختیار سازمان جهاد کشاورزی دره شهر، قرار دهد. مراحل طی می‌گردد تا یک پروژه از مرحله مقدماتی تا دوران بهره‌برداری را تجربه کند به تفکیک در مراحل مختلف به شرح ذیل می‌باشد:

- جمع‌آوری اطلاعات و هماهنگی با افراد، نهادها، ادارات و شرکت‌های مشاور، تأسیس شرکت تعاونی و انتخاب هیئت مدیره شرکت
- تهیه طرح توجیهی پروژه و ارسال به بانک کشاورزی و اخذ مصوبه کمیته مشترک
- مبادله موافقتنامه‌ها و فرآیند انجام مناقصه
- مسائل مالی طرح و پرداخت به پیمانکار در زمان اجرای طرح
- دوران اجرای طرح، آموزش و تدوین نظام بهره‌برداری
- دوران بهره‌برداری و انتقال مدیریت

در برنامه چهارم توسعه به علت ضعف ناشی از عملکرد برنامه‌های دوم و سوم توسعه در خصوص احداث شبکه‌های آبیاری و زهکشی با سازوکار مشارکت بهره‌برداران و مرتفع

نمودن نقاط ضعف در برنامه‌های فوق الذکر، لذا سیاست‌گذاری در روند جلب مشارکت و حتی تهیه طرح توجیهی و ابلاغ مصوبه به نوعی دیگر صورت گرفت به طوری که کارفرما شرکت تعاونی طرح‌های مذکور معرفی گردید و سازمان فقط نقش دستگاه نظارت عالی طرح را عهده‌دار گردید و هرگونه افزایش هزینه در اجرای طرح به هر علت به عهده شرکت تعاونی متشکل از بهره‌برداران و پیمانکار طرح بوده و در نهایت پس از اجرا، بهره‌برداری از طرح را نیز آن شرکت عهده‌دار خواهد بود. در این طرح‌ها به گونه‌ای عمل شده است که تمامی نقاط ضعف در پروژه‌های اجرایی و بهره‌برداری رسیده در طول برنامه‌های دوم و سوم توسعه پوشش داده شود و به تمامی موضوعات مهمی از قبیل حرکت به سوی خصوصی‌سازی و بهینه‌سازی مصرف آب و انتقال مدیریت و پایداری شبکه توجه جدی شده است. در تمامی مراحل پروژه برای زمان اهمیت ویژه‌ای قائل شده و سعی گردیده تمامی عوامل و موانعی که یک پروژه را دچار کند می‌سازد برطرف گردد.

دستاوردها و محاسن مثبت اجرای طرح:

در این شیوه بسیاری از مشکلات موجود بر سر راه پروژه‌های قبلی از میان برداشته شده است که در ذیل به آنها اشاره می‌گردد:

- جلوگیری از مهاجرت روستائیان و افزایش درآمد آنان از طریق اشتغالزایی تعاونی‌ها و فعالیت‌های اقتصادی

- ارتقا فرهنگ مدیریت و سرمایه‌های اجتماعی در میان روستائیان با توجه به شرکت نمودن

آنان در کلیه مراحل تصمیم‌گیری، اجرا و بهره‌برداری از طرح‌ها

- تشویق و افزایش مشارکت مردم در هر مرحله از فرآیند برنامه‌ریزی

- استفاده از توانایی‌ها و پتانسیل بالقوه روستائیان

- تأکید بیشتر بر نیازهای مردم و کاهش بار مالی برای دولت

- تشویق مردم در جهت تداوم و نگهداری پروژه‌ها

- افزایش آگاهی‌های مردم و کاهش زمان و هزینه طرح‌ها و پروژه‌ها در مقابل افزایش

درآمدهای آنان

- افزایش روح تعاون و ایجاد انسجام در جامعه روستایی

- هویت بخشی به سیمای روستا و ارتقای سطح در آمد و زندگی روستائیان و کشاورزان

- القاء حس مالکیت در طرح‌ها به روستائیان و در نتیجه افزایش نگهداری و بهره‌برداری مطلوب از طرح‌ها

- ایجاد روحیه همیاری و همفکری در روستائیان در جهت رفع مشکلات
- توجه خاص به موضوعات مهمی چون توسعه پایدار و استفاده از پتانسیل‌های بالقوه و خارق‌العاده بخش خصوصی و استفاده از تمامی قابلیت‌های نهفته در این بخش
- سرعت در انجام فرایند مناقصه به علت انجام آن از طریق مشاور و کارفرما (بخش خصوصی)

- رفع موانع اجرایی و قانونی کندکننده پروژه (اعتبار، معارض، دفتر فنی و قراردادهای)
- رغبت بیشتر بانک به سرمایه‌گذاری در پروژه به علت مقطوع بودن پیمان و تعیین تکلیف بهره‌بردار

- اتمام پروژه در موعد مقرر به علت مقطوع بودن پیمان و عدم تعلق تعدیل به آن
- کاهش بار مالی دولت و جلوگیری از بروز مشکلاتی که در پروژه‌های قبل در اجرا و بهره‌برداری وجود داشته است.

- توانمندسازی بخش خصوصی با ارائه کمک‌های فنی و راهنمایی‌های لازم در جهت حل مشکلات آنها و حرکت در مسیر اصل ۴۴ قانون اساسی با حمایت از این بخش با دادن اعتماد به نفس به آنان به عنوان کارفرما در دوران اجرا و بهره‌بردار پروژه در آینده

اثرات و پیامدهای منفی اجرای پروژه در منطقه:

- عدم نظارت جهاد کشاورزی بر مدیریت مصرف آب و توجه به مصرف صحیح بر حسب نیاز
- عدم رعایت الگوی کشت مناسب منطقه بر اساس شاخص‌های زراعی
- عدم همکاری برخی بهره‌برداران و استفاده نادرست از آب و کشت گیاهان پر مصرف از لحاظ مصرف آب
- عدم نظارت ناظران بر مراحل کاشت و داشت و برداشت محصولات کشت شده در منطقه
- عدم اجرای اصول ایجاد تعاونی در تأسیس شرکت‌های تعاونی تولید

نتیجه‌گیری

امروزه یکی از راهکارهای موثر جهت توسعه همه جانبه و پایدار نواحی روستایی، استفاده از ظرفیت‌های مشارکت و توانمندی‌های مردم بخصوص روستاییان بهره‌بردار به منظور توسعه مناطق روستایی در تمام ابعاد آن است و مهمترین ابزار اصلی نیل به این هدف را می‌توان در تشکیل سازمانهای مردم نهاد و تشکل‌های مردمی است، که بر اساس نیاز و توانایی گروه‌های مختلف ساکن روستا، در موضوعات متنوع و ضروری محیط بومی و محلی، جهت اجرای برنامه‌های توسعه‌ای روستاها ایجاد می‌گردد. از سوی دیگر تمایل به انتقال مدیریت آبیاری از بخش دولتی به خصوصی و تشکل‌های آب‌بران مورد توجه قرار گرفته است در همین راستا می‌بایست با آشنایی به اصول و مبانی مشارکت، شناخت راهکارها و راهبردها، زمینه مشارکت همه جانبه و فعال بهره‌برداران را در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا و بهره‌برداری طرح‌های عمرانی منابع آب فراهم سازد. با انتقال مدیریت آبیاری به تعاونی‌های متشکل از کشاورزان و روستائیان بهره‌بردار، نه تنها به کاهش بار مالی دولت کمک نموده بلکه به علت اصلاح نظام مدیریتی شبکه‌ها، کاهش عملیات اجرایی و همچنین توجه به مدیریت نرم‌افزاری باعث افزایش در تولید و سودآوری بیشتری برای کشاورزان خواهد شد. افزایش عملکرد محصول، افزایش راندمان مصرف آب و بهبود نگهداری از تأسیسات آبی و کاهش تصدی‌گری دولت از دیگر دستاوردهای انتقال مدیریت آبیاری می‌باشد.

توجه خاص به موضوعات مهمی چون توسعه پایدار و استفاده از پتانسیل‌های بالقوه و خارق‌العاده بخش خصوصی و استفاده از تمامی قابلیت‌های نهفته در این بخش از تفاوت‌های عمده این پروژه‌ها در مقایسه با طرح‌های قبلی که فقط هدف استفاده از مشارکت مالی بهره‌برداران در اجرای شبکه‌ها بوده است باعث گردیده که تمامی نقاط ضعف و ایرادات وارده بر آن طرح‌ها را مرتفع سازد.

از آنجاییکه زمینه اصلی مشارکت بهره‌برداران را بایستی در مرحله بهره‌برداری و نگهداری از پروژه تلقی نمود لذا در این طرح سعی شده است از لحاظ بهره‌برداری نیز سیمای پروژه مشخص گردد بنابراین با تعیین نظام بهره‌برداری و آموزش‌های لازم توسط مشاور در زمان اجرا و پس از آن، همچنین با تدابیر لازم و برنامه‌ریزی‌های مدون صورت گرفته، مشکلات احتمالی در این زمینه را به حداقل رسانده است. امید است این پروژه بتواند در کشور به صورت یک الگوی مناسب در زمینه بهینه‌سازی مصرف و انتقال مدیریت به بخش خصوصی و به عنوان یک الگوی توسعه پایدار در مدیریت اجرا و بهره‌برداری از شبکه مطرح و به عنوان پایلوت در سایر استان‌ها مورد استفاده قرار گیرد تا بتوان با کاربرد

این شیوه نوین، به اهداف خصوصی سازی و توسعه پایدار دست یافت. بنابراین لازم است بخش های دولتی با توجه به مزیت های تشکلهای آب بران برای توسعه منابع آب (جلب مشارکت کشاورزان در طرح های آبیاری و زهکشی) و بهره برداری از تأسیسات موجود و احداثی به کمک در تأسیس شرکت های تعاونی جدید و تقویت شرکت های تعاونی موجود و دستیابی به مدیریت پایدار در حوزه عمل پروژه ها که عمدتاً مناطق روستایی می باشند اقدام نمایند. با انتقال مدیریت آبیاری به تشکلهای مردمی، ضمن کم کردن هزینه های بهره برداری، توزیع عادلانه آب، فروش حجمی آب، مصرف بهینه و بهبود راندمان، افزایش تولید در هکتار و بهبود وضعیت اقتصادی اجتماعی منطقه را دنبال خواهد داشت. بنابراین حمایت و پشتیبانی از تشکلهای مردم نهاد در بخش کشاورزی می بایست بطور جدی در کشور مورد توجه قرار گرفته و به عنوان جایگزین گسترش مسئولیت های دولت در تولید و توزیع و بهره برداری مدنظر باشد. مطالعات انجام شده نشان می دهد که پایین بودن عملکرد شبکه های آبیاری و زهکشی تا حد زیادی معلول مدیریت ضعیف بهره برداری و نگهداری از این شبکه ها است که خود مانعی در تحقیق عدالت در توزیع و مصرف آب می باشد. همچنین افزایش سریع هزینه های احداث پروژه های جدید آبیاری و ناتوانی بخش دولتی در تأمین هزینه های سرمایه گذاری و نگهداری از تأسیسات آبی بویژه تأسیسات آبیاری، توجه برنامه ریزان را به بهبود عملکرد سیستم های موجود معطوف داشته و لزوم افزایش نقش بهره برداران محلی و مشارکت آنان در سطوح مختلف تصمیم گیری و برنامه ریزی، طراحی، اجرا و بهره برداری، را موجب گردیده و قطعاً با این رویکرد، پیامدی جز افزایش راندمان آبیاری و عدم تخریب و فرسودگی ساختار فیزیکی شبکه ها را در پی نخواهد داشت. ادامه حیات تشکلهای بستگی مستقیم با تأمین هزینه های اجرایی و اهتمام به آموزش و حمایت های فنی و تأمین وسایل و امکانات اولیه دارد، لذا ضروری است دولت برای حمایت از انتقال مدیریت و واگذاری کار مردم به مردم با ایجاد انگیزه و اشاعه فرهنگ مشارکت، زمینه بهینه سازی الگوی مدیریت نوین و توسعه پایدار را در سطح مناطق روستایی فراهم سازد و این امر جز با حمایت همه جانبه دولت از این تشکلهای نوپا میسر نخواهد شد. طبیعی است در دراز مدت، شرکت های تعاونی با واگذاری فعالیت خود در طرح های آبیاری به تشکلهای مردمی متشکل از بهره برداران، با ارتقاء دانش کاری خود آمادگی لازم برای مدیریت پایدار شبکه های اصلی و تأسیسات تأمین آب را خواهند یافت و دولت نیز به هدف خود در خصوصی سازی صنعت آب به وسیله انتقال مدیریت آبیاری نائل گردیده و زمینه تحقق اهداف مورد انتظار برنامه های توسعه در قالب سند چشم انداز توسعه فراهم می گردد.

منابع:

- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین. (۱۳۸۳). «سامانه‌های توسعه‌ای در سیاست‌گذاری‌های منطقه‌ای»، همایش شناخت مزیت‌ها، موانع و راهکارهای جهش صادراتی استان فارس، شیراز، ۴ و ۵ آذر.
- اوکلی، پیتر و مارسدن، دیوید. (1370). «رهیافت‌های مشارکت در توسعه روستایی»، ترجمه منصور محمود نژاد، نشر مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، تهران، ویرایش اول، شماره 4.
- حیاتی، د. (1387). راهبرد مشارکت مردم در حفظ منابع آب با نگرشی به تجربه اجرای پروژه توانمندسازی اهالی روستاهای منطقه کامفیروز فارس. اولین کارگاه آموزشی رویکردهای جدید مشارکت‌های مردمی در ساخت و بهره‌برداری از شبکه‌های آبیاری و زهکشی. سازمان آب منطقه‌ای فارس، شیراز، یکم اسفندماه.
- حیدریان، سیداحمد، گروه کار مشارکت آب‌بران در مدیریت شبکه‌های آبیاری و زهکشی، انتقال مدیریت آبیاری مبنایی و روش‌شناسی، کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران، 1383.
- خدیری، ف. (1383). بررسی عوامل موثر بر مشارکت بهره‌برداران در اجرای شبکه‌های آبیاری و زهکشی خوزستان به منظور ارائه راهکار مناسب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- مطیعی لنگرودی، حسن. (1382). برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- نجفی، ب. (۱۳۷۸). مدیریت آبیاری مشارکتی: مفاهیم، چارچوب و تجربیات جهانی، مجموعه مقالات اولین گردهمایی علمی و کاربردی اهمیت مدیریت شبکه‌های آبیاری و زهکشی. مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران، صص: 63-79.
- Bogati, R(1996).A case study of people's participation in Beegn astal and Rupatal (BTRT) watershed management in Nepal . In: Case studies of participation in watershed management in Asia. N. Sharma and M.P. Waglg (Eds). Netherlands ,UNDP, FAO, 1-20
- Cai .Y.P, Huang. G.H, Yang. Z.F, Sun. W, Chen. B (2009), Investigation of public's perception towards rural sustainabl development based on a two-level expert system, Expert Systems with Applications 36, pp 8910-8924
- Duram , L.A., and K.G.Brown.(1999). Assessing public participation in U.S. watershed planning initiatives. Society & Natural Resources.12 ,455-460
- Hernandes , E.(1995). Monitoring and evaluation of watershed management project acheevements. FAO Conservation Guide 24.R•me,Italy ,11-45.
- Salman,M.A.1997. The legal framework for water users;associations. World Bank,Washington DC.Technical paper No.360.

-Shrama,K.R.2002.An overview of irrigation management transfer in Nepal.International Commission on Irrigation and Drainage,18 Xongress,Montreal.

-Zezza. Alberto, Carletto. Gero, Davis. Benjamin and winters. Paul ,(2009)Rural Income Generating Activities: Whatever Happened to the Institutional Vacuum? Evidence from Ghana, Guatemala, Nicaragua and Vietnam, World Development Vol. 37, No. 7, pp .1297-1306

- World Bank (2006). Sustainable Iand management :challenges, opportunities and trade-offs Washington, Dc20433,p:14.www..siteresources.world bank . org/in TRAD Resources/ ustainable-Iand- management-ebool-pdf.